

ВСТУП

(історичний нарис)

Кримінальне процесуальне право пройшло багатогранний період розвитку. Це життєво необхідна сфера державної діяльності, пов'язаної із забезпеченням правопорядку у суспільстві, дотриманням усіх прав, свобод громадян.

У спеціальній літературі виділяють три історичні форми кримінального процесу:

- 1) обвинувальну (змагальну);
- 2) інквізиційну (розшукову);
- 3) змішану (континентальну).

В обвинувальному (змагальному) кримінальному процесі порушення кримінальної справи і подальший її хід визначаються діями, ініціативою обвинувача (потерпілого). Суд розглядає справу тільки на прохання обвинувача. Розслідування до розгляду справи у суді майже не ведеться, оскільки збирання доказів та їх подання у суд покладається на сторони обвинувачення та захисту. Основним джерелом доказів були показання свідків і визнання обвинуваченим своєї вини, допускались речові докази і документи.

Обвинувальний процес відбувався так. Попереднього слідства не було. Обвинувач повинен був звернутися у суд особисто зі скаргою. Форма обвинувачення була твердо встановлена законом. Потім в обвинуваченого з'ясовували, чи визнає він обставини, викладені у скарзі. У разі їх визнання розбір у суді закінчували і виносили вирок, якщо обвинувачений заперечував, судді починали досліджувати докази і допитувати свідків. Кожна сторона представляла суду своїх свідків і могла спростувати показання свідків протилежної сторони. Після дослідження усіх доказів і завершальних слів сторін суд оголошував вирок.

Ознаки цієї форми: наявність кримінально-правового спору; діяльність сторін із різними за змістом інтересами; залежність вироку суду від результату змагальності сторін.

Інквізиційний (розшуковий) кримінальний процес характерний для імператорського періоду Римської імперії з установленням диктатури цезарів. Процес був таємним і письмовим, якщо він стосувався державних злочинів. Здійснення кримінального провадження значною мірою перейшло від сторін до суду; катування за цієї форми вважалося звичайним засобом отримання показань і застосовувалося не тільки до свідків-рабів, а й до вільних громадян.

Інквізиційний процес – це попереднє розслідування, яке поділяли на загальне і спеціальне. Загальне попереднє розслідування передувало пред'явленню обвинувачення. Обвинувачений на цій стадії перебував у статусі запідозреної особи. Запідозрену особу могли арештувати, суть обвинувачення не оголошували, вона була позбавлена можливості захищатися, допитували її без пред'явлення обвинувачення. Суддя-слідчий був повновладним господарем розслідування. У наступній стадії – спеціальному попередньому розслідуванні фігурував обвинувачений, йому, власне, і пред'являлось обвинувачення. По суті обвинувачення проводили допит.

Правами обвинувачений наділений не був. Під час розслідування, щоб добитися зізнання у вчиненні злочину, до нього могло застосовуватись катування. Катування могли застосовувати і до свідків.

Після попереднього розслідування справу вирішував суд на основі спеціальної доповідної записки (екстракту), де підсумовувався письмовий матеріал попереднього розслідування і з нього робили витяги. Судовий розгляд і винесення вироку були доповненням до попереднього розслідування. Суд міг винести виправдувальний, обвинувальний вирок або вирок про залишення обвинуваченого під підозрою. У разі винесення вироку про залишення обвинуваченого під підозрою обвинувачений не звільнявся від відповідальності, а питання про винність залишалося відкритим. Обвинувачений залишався у статусі підозрюваного. Він був обмежений у правах, а у разі обвинувачення у вчиненні найтяжчих злочинів позбавлявся волі.

Ознаки цієї форми: переважно застосовується імперативний метод правового регулювання кримінально-процесуальних відносин; функції обвинувачення, захисту та вирішення справи зосереджено в одному державному органі; визнання обвинуваченим своєї вини має перевагу над іншими доказами; суд наділений повноваженнями змінювати обвинувачення; відсутня змагальність сторін, провадження здійснюється таємно.

Змішаною (континентальною) формою кримінального процесу передбачено проведення розслідування, яке здійснювали поліція та слідчий суддя, що входив до складу суду і формально не залежав від прокурора. Кримінальне переслідування обвинуваченого перед слідчим суддею здійснював прокурор. Прокурор наділений повноваженнями, які забезпечують його вплив на хід розслідування справи. Під час попереднього розслідування обвинувачений наділений певними процесуальними правами, а надалі дотримуються схеми інквізиційного процесу. У суді справа розглядається гласно та усно, дотримуються принципу безпосередності, змагальності вільної оцінки доказів суддями, обвинувачений має право на захист. У судовому засіданні прокурор або інша особа, яка виступає як обвинувач, і підсудний формально мають рівні права. До розгляду справ про найнебезпечніші кримінальні вчинки залучають присяжних засідателів.

Історично ці форми змінювали одна одну. Варто зазначити, що вони продовжують співіснувати і у сучасному суспільстві.

Кримінальне процесуальне законодавство України має давню історію, на початку якої існувало звичаєве право, правові традиції. За часів звичаєвого права норми права і моралі можна було вважати єдиним цілим. Піднесені самим народом до рівня законів буття, вони виконувалися здебільшого добровільно, а в разі необхідності забезпечувались засобами впливу з боку общинного загалу. Звичаєве право дуже цікаве в плані аналізу правосвідомості та правової культури, оскільки помітно, що найменше правопорушень відбувається там, де право творить сам народ і воно відповідає його духовності й моралі. Такий процес

існував ще до появи держави. Лише через певний час, коли актуальності набув погляд на злочин як діяння, небезпечне для усього суспільства, держава почала брати на себе функцію активного кримінального переслідування. У цей період форма процесу була обвинувальна.

Необхідно зазначити, що в Україні ніколи не запроваджувалось рабство, наша правова система ніколи не використовувала жорстоких норм на зразок законів Ману чи Хаммурапі, ніколи не застосовувала інквізиційного процесу слідства у сфері судочинства. Доброчесність народу, незважаючи на усі історичні негаразди, загарбницькі напади ворогів, їхню жорстокість та дикунства, противилась усьому ганебному, берегла віру у добро і справедливість, яка невтомно плекала паростки добродійності в законодавстві та державності.

Давньоруська державність складалася поступово, завершившись об'єднанням центрів східних слов'ян Києва і Новгороду та формуванням єдиного законодавства, зокрема і кримінально-процесуального. За час існування Русі відбувався активний процес становлення і розвитку її права, значна частина норм якого отримала писемне закріплення, передусім у літописах і збірниках права, а частина існувала у формі усного звичаєвого права. Із самого початку існування Русі на її теренах діяли також норми права, що регулювали порядок здійснення судочинства. У Русі суд як суб'єкт кримінального процесу не був відокремлений від адміністрації. Судові функції здійснював насамперед сам великий київський князь. Окрім великого київського князя, судові функції здійснювали посадники, волостелі, тіуни. У Русі функціонували вотчинний суд, а також общинний. У зв'язку із запровадженням на Русі християнства судовими повноваженнями була наділена і церква, що розглядала справи, до яких були причетні церковні служителі, а також справи про злочини у сфері шлюбних і сімейних відносин.

Визначною пам'яткою права давньоруської держави є “Руська Правда”, де вперше згадується про порядок судового

розгляду і вирішення кримінальної справи. “Руська Правда” має три редакції: Коротка Правда, Просторова Правда і Скорочена Правда. Коротка Правда, яка складається з Правди Ярослава і Правди Ярославичів, як єдиний збірник права виникла у кінці XI ст. чи на початку XII ст. Просторова Правда – це звід порівняно розвиненого феодального права – основана на тексті Короткої Правди і Статуту Володимира Мономаха. Її створення як єдиного збірника права належить до першої чверті XII ст. У “Руській Правді”, в Просторовій Правді містилися насамперед і норми процесуального права, що сформував законодавець, і ті, що були відомі практиці протягом кількох попередніх століть. “Руська Правда” встановлювала також правила безпосереднього судочинства. У цей час в Русі панував змагальний процес. Під час судового процесу сторони могли використовувати і такі судові докази, як особисте зізнання, свідчення “послухів” і “видоків”, речові докази. У Русі, поряд із панівним змагальним процесом, застосувались і деякі елементи слідчого (розшукового) процесу, як правило, у справах про злочини проти князівської влади. Самі князі та їхні агенти вели слідство, самі і судили. Окремі ознаки інквізиційних методів процесу були притаманні церковному суду під час розгляду зарахованих до його компетенції справ. Але потрібно зазначити, що загалом судочинство періоду Київської Русі не відзначалося жорстокістю ні в здобутті доказів, ні в покаранні.

У 30-ті роки XII ст. Русь вступила в період феодальної роздробленості й на її території утворилося півтора десятка порівняно самостійних князівств. У ті часи (XII – середина XIV ст.) в українських князівствах функціонувала фактично та сама судова система, що склалася за доби Русі.

Захоплення й утримання українських земель польсько-литовськими феодалами поступово зумовило зміни як у судоустрої, так і в судочинстві України. Зокрема, до кінця XIV ст. судоустрій і судочинство у тій частині України, що входила до Великого князівства Литовського, було подібне до судоустрою і судочинства княжої доби.

Протягом другої половини XIV – першої половини XVI ст. суди, які функціонували на українських землях, що перебували у складі Великого князівства Литовського, керувалися під час розгляду справ спочатку нормами звичаєвого права, “Руської Правди”, а згодом і великокнязівським законодавством – першим збірником литовського кримінального і кримінально-процесуального права – Судебником Казимира IV 1468 р., а також статутами, збірниками магдебурзького права. Наприкінці зазначеного періоду питання процесуального права докладно вирішувалися у Статуті Великого князівства Литовського 1529 р. Серед тринадцяти розділів, на які поділявся цей Статут, окремий розділ (VI) розглядає організацію суду і судовий процес.

У 1569 р. була укладена Люблінська унія – угода про об’єднання Польщі і Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу під назвою Річ Посполита. В українських землях, що увійшли після цього об’єднання до складу Польщі, була поширена польська судова система. Водночас на українських землях залишався чинним Литовський статут 1566 р. Після прийняття у 1588 р. III Литовського статуту він став джерелом права в усіх українських землях і діяв там як найавторитетніше джерело права протягом багатьох років. За цим статутом процес був переважно змагальним.

На українських землях у складі Речі Посполитої у містах, які мали право на самоврядування, продовжували діяти норми магдебурзького права, певна частина яких стосувалася процесу.

Окрім вищезазначених законодавчих актів, в українських землях у деяких місцевостях застосовувались і норми вірменського права. Це пояснюється тим, що за доби феодалізму у багатьох містах України існували поселення вірмен – вірменські колонії.

Оригінальні судова система і процес існували у Запорізькій Січі – військово-політичній організації українського козацтва, яка виникла внаслідок стихійної колонізації земель Середнього і Нижнього Подніпров’я в середині XVI ст. У численних працях

дослідників історії запорізького козацтва переконливо доведено, що Запорізька Січ була зародком української національної держави, продовженням національної традиції українського народу. У запорізьких козаків склалася така судова система, за якої суд не був відділений від адміністрації. Здебільшого вищою судовою інстанцією виступав найвищий орган – загальна козацька рада. Правом здійснювати судові функції наділялися представники козацької старшини, а саме: кошовий отаман, військовий суддя. На місцях діяли паланкові і курінні суди. Судочинство здійснювалося у Запорізькій Січі відповідно до норм звичаєвого права. Одним із найважливіших принципів козацького правосуддя була рівність усіх козаків перед судом. Процес за характером був обвинувально-змагальним.

У результаті визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. була створена українська козацька незалежна держава, яка за формою правління була республікою. Вона мала усі відповідні ознаки, зокрема і судову систему та судочинство, які існували протягом багатьох десятиліть після входження Гетьманщини до складу Росії у 1654 р. У цей час судові повноваження здійснювали: гетьман, рада старшин, рада генеральної старшини, генеральна військова канцелярія, генеральний військовий суд, полкові, сотенні, сільські суди. У Гетьманщині діяли також і міські суди.

В Україні у другій половині XVII ст. і під час її автономного статусу у складі Росії в судах користувалися нормами процесуального права, що містилися передусім у різних розділах Литовського статуту 1588 р., який продовжував діяти в Україні у цей період. Міські суди із певними обмеженнями користувалися нормами процесуального права, які містилися у збірниках магдебурзького права (“Саксон” і “Порядок”). Окремі норми процесуального права містилися і в законодавчих актах, які приймали вищі органи Української козацької держави, – в гетьманських універсалах, універсалах генеральної військової канцелярії, в ордерах та інструкціях гетьмана, генеральної військової канце-

лярії, генерального військового суду. У 1722–1723 рр. П. Полуботок видав три універсали, в яких приписував усунути недоліки у діяльності судів та вимагав дотримуватись інстанційного порядку подання апеляцій. А Інструкція гетьмана Данила Апостола судам від 13 липня 1730 р., встановлювала порядок розгляду справ у полкових, сотенних і сільських судах, види допустимих доказів тощо. Після входження України до складу Росії і, особливо, з початку XVIII ст. в судочинстві почали застосовувати російські правові акти, серед яких велике значення мав іменний указ Петра I від 5 листопада 1723 р. “Про форму суду”. Цим указом скасовувалася розшукова форма процесу, а суд визнавався його єдиною можливою формою.

Визначною пам’яткою права України є “Права, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р. Це перший кодекс українського права, який містив значну кількість найважливіших норм процесуального права. Хоча його так і не затвердили, але він був дуже поширений в Україні. Судоустрій розглядали розділи 7–9, норми винятково кримінально-процесуального права містилися у розділі 25, в якому, зокрема, йдеться про ведення допиту злочинців та запідозрюваних у злочинах “під муками”, про ведення у судах спеціальних книг для “запису справ карних”, про порядок виконання вироків тощо. Цей законодавчий акт передбачав застосування як змагально-обвинувального, так і в деяких випадках слідчого (інквізиційного) процесів під час розгляду і вирішення кримінальних справ.

У 1654 р. частина України увійшла до Московської держави, після чого національна державність українського народу проіснувала до початку 80-х років XVIII ст., оскільки царизм здійснював цілеспрямований наступ “на права і вольності” українського народу. У 70–80-ті роки XVIII ст. в Україні остаточно було ліквідоване гетьманство, зруйнована Запорізька Січ, закріпачене селянство, створена Малоросійська колегія.

У перші десятиліття XIX ст. деякі частини України перебували у складі Російської імперії. На цих територіях діяли різні

нормативні акти, зокрема і кримінально-процесуального характеру. Відповідно до указу від 3 листопада 1796 р. “О встановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним порядкам” у Лівобережній Україні частково поновлювалося колишнє українське судочинство, скасоване внаслідок того, що на цю територію Катерина II поширила загальноросійське законодавство про судоустрій і судочинство. У Правобережній Україні поновлювалося польське судочинство, що ґрунтувалося на засадах польсько-литовського законодавства. Після прийняття 25 червня 1840 р. указу царя Миколи I “О распространении силы и действия Российских гражданских законов на все западные, возвращенные от Польши области” на Правобережню Україну була поширена дія Зводу законів Російської імперії 1832 р.

Варто зазначити, що з 1842 р. норми загальноросійського кримінально-процесуального законодавства поширювалися на всю територію України, що перебувала у складі Російської імперії. Ці норми містилися у таких законодавчих актах, як Соборне Уложення 1649 р., Статут Військовий 1716 р., указ 1723 р. “Про форму суду”. Після того, як з 1 січня 1835 р. набрав чинності Звід законів Російської імперії, в державі почали діяти кримінально-процесуальні норми, сконцентровані у книзі другій XV тому зазначеного Зводу. Книгу другу тому XV Зводу законів Російської імперії можна назвати першим Кримінально-процесуальним кодексом (далі КПК) Росії. Цей закон прописав процедуру розкриття, розслідування злочинів та судочинства, був відокремлений від інших законів, норми процесуального права систематизовані, кодифіковані й системно викладені в окремому законодавчому акті. Кримінально-процесуальне право стало самостійною галуззю права. Друга книга XV тому Зводу законів Російської імперії 1857 р. видання, що мала назву “Законы о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках”, містила розділи: про кримінальне судочинство; про попереднє розслідування; про слідчі дії; про провадження в суді першої інстанції;

про ревізію кримінальних справ у суді другої інстанції; про виконання вироків; про особливі форми провадження. Провадження за нормами “Законов о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках” було поділене на три частини: попереднє слідство, суд, виконання судових рішень. Слідство належало поліції. До її компетенції також входило провадження у справах про малозначні злочини. Кримінальний процес був інквізиційним. Після закінчення попереднього слідства справу передавали в суд, на який покладался обов’язок схилити обвинуваченого до зізнання у вчиненому злочині. До повноважень суду не входило самостійно досліджувати докази, суд не мав права допитувати свідків, а показання, одержані слідством, ставали основою вироку. Сторони захисту у суді не було. Судове слідство було закритим. Панувала система формальних доказів. Основними джерелами доказів були показання свідків і визнання обвинуваченим своєї вини. Оскарження було дуже обмежене. Вирок переглядався лише в порядку ревізії.

У 1864 р. в Російській імперії відбулася радикальна судова реформа. 20 листопада 1864 р. імператор Олександр II затвердив проекти чотирьох судових статутів: “Устрій судових установлень”, “Статут кримінального судочинства”, “Статут про покарання, які накладали мирові судді”. У цих статутах були розвинені основні демократичні засади. Судовою реформою 1864 р. було введено систему незалежних судів, де здійснювали правосуддя професійно підготовлені судді. Суди були відокремлені від адміністрації й навіть за імператором залишалося тільки право помилування. Згідно з “Устроєм судових установлень” були утворені мирового юстиція (мировий суддя, повітовий з’їзд мирових суддів) та загальні суди (окружні суди, судові палати). В окружних судах для розгляду певної групи кримінальних справ запроваджувався інститут присяжних засідателів. Також передбачалася реорганізація прокуратури і запроваджувалась адвокатура. Поступово нова судова система була запроваджена і в українських губерніях Російської імперії.

Складовою частиною судових статутів 1864 р. був “Статут кримінального судочинства”. Він закріплював демократичні засади й інститути, передусім такі: презумпція невинуватості, гласність, усність, змагальність судочинства, гарантії прав обвинувачуваного на захист, участь у процесі захисника, всебічне, об’єктивне дослідження і оцінка доказів за внутрішнім переконанням суддів, касаційне та апеляційне оскарження вироків. “Статут кримінального судочинства” ретельно визначав умови і хід попереднього розслідування справи, порядок провадження справ у мировому суді і на з’їзді мирових суддів, в окружному суді та судовій палаті, а також порядок оскарження в апеляційній і касаційній інстанціях вироків. “Статут кримінального судочинства” 1864 р. закріпив т. зв. змішану (або континентальну) форму кримінального процесу, яка набрала свого класичного законодавчого вираження у кримінально-процесуальному кодексі Франції 1808 р. Пізніше цю форму процесу прийняли усі континентальні держави, зокрема і Росія. Попереднє слідство за “Статутом кримінального судочинства” ґрунтувалось на розшукових засадах.

Судові статuti 1864 р. були доволі прогресивними, а їхня реалізація незабаром показала царському уряду, що нове судочинство серйозно розхитують підвалини самодержавства. Тому вже у 70-ті, а особливо у 80–90-ті роки ХІХ ст. були прийняті законодавчі акти про внесення змін до судових статутів 1864 р., якими частково скасовувалися демократичні засади як судоустрою, так і судочинства.

У 1910–1912 рр. уряд Російської імперії вніс деякі зміни у судову систему держави. 15 червня 1912 р. був прийнятий закон “Про перетворення місцевого суду”. Цим законодавчим актом було передбачено поновлення мирової юстиції, багато статей “Статуту кримінального судочинства” були викладені у новій редакції. Це сприяло відродженню мирових судів і в окремих українських губерніях.

На подальший розвиток кримінального судочинства істотно вплинули події 1917 р. у Росії. Розпочався етап відродження і розбудови її державності (1917–1920 рр.), пов’язаний із отриманням потенційної можливості здобуття незалежності Україною. У цей час чинними залишались судові статuti Російської імперії 1864 р. (за винятком надзвичайних (військових)) судів.

У перші роки існування УРСР законодавчий досвід регулювання питань судочинства знайшов розвиток у “Положенні про народний суд Української Соціалістичної Радянської Республіки” від 26 жовтня 1920 р. У цьому законодавчому акті норми про судочинство були в певний спосіб систематизовані – він поділявся на розділи про загальні засади судочинства, а також про порядок судочинства на різних етапах кримінального процесу.

У 1922–1924 рр. в УСРР відбулась кодифікація права, зокрема і кримінально-процесуального. Перший КПК УСРР був затверджений Всеукраїнським ЦВК 13 вересня 1922 р. Це був комплексний законодавчий акт, який регулював провадження у кримінальних справах в органах попереднього слідства та в судах, визначав повноваження органів прокуратури на усіх стадіях кримінального процесу.

КПК УСРР 1922 р. складався із 6 розділів, 32 глав, які містили 481 статтю. Перший розділ визначав загальні положення про склад суду, підсудність, докази, судові строки та витяги. Другий розділ містив норми щодо провадження слідства: порушення кримінальної справи, дізнання, пред’явлення обвинувачення, допит обвинуваченого, свідків, експертів, оскарження дій слідчого тощо. Третій розділ врегульовував процедуру провадження в суді, четвертий – у революційних трибуналах, п’ятий – провадження в порядку вищого судового контролю Нарком’юсту, шостий – порядок виконання вироків.

Значення КПК УСРР 1922 р. полягало у тому, що він проголошував такі демократичні засади, як: гласність, усність і

безпосередність судового процесу, його змагальність; провадження процесу мовою більшості населення із забезпеченням для осіб, які не володіли цією мовою, права на перекладача; рівноправність сторін; право обвинуваченого на захист. Принциповим було положення про те, що “ніхто не може бути позбавлений волі та взятий під варту інакше, як у зазначених у законі випадках та у визначеному законом порядку”. Докладно регламентувалась діяльність органів дізнання та попереднього слідства; віддання до суду, судовий розгляд, постановлення вироку, його оскарження і перегляд. Проголошувалась публічність усіх судових засідань, за винятком випадків, що потребували збереження військової чи державної таємниці. Крім того, в КПК УСРР 1922 р. відображалися дві паралельні судові системи, які склалися на той час, – революційні територіальні трибунали на чолі з єдиним Верховним трибуналом УСРР і народні суди та губернські ради народних суддів. Органом судового нагляду за усіма судовими установами був Верховний судовий контроль НКЮ УСРР.

На прийнятий у 1922 р. КПК УСРР почали впливати істотні чинники. Зокрема, 30 грудня 1922 р. був утворений Союз РСР, до складу якого увійшла і Українська СРР. Союзні органи прийняли у 1924 р. “Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік”. Тому виникла потреба привести законодавство УСРР про кримінальне судочинство у відповідність до загальносоюзних законів, що й було зроблено. 20 липня 1927 р., був прийнятий КПК УСРР, який набрав чинності з 15 жовтня 1927 р. У цьому кодексі чимало статей залишилось із КПК УСРР 1922 р., крім того, він містив низку статей, що по-новому регулювали діяльність органів попереднього розслідування, прокуратури і суду. Зокрема, КПК УСРР 1927 р. розширив права слідчих і прокурорів у закритті кримінальних справ за відсутності складу злочину. Враховуючи, що КПК УСРР 1927 р. проголошував демократичні засади, він містив і такі положення, які не можна

назвати демократичними. Наприклад, органам слідства, прокуратури, судам заборонялося відмовляти у прийнятті до свого провадження кримінальні справи або закривати їх на тій підставі, що в Кримінальному кодексі (далі КК) УСРР не передбачалося покарання за суспільно небезпечне діяння. Отже, КПК УСРР 1927 р. підсилював антидемократичну вимогу КК УСРР про аналогію закону. Згідно з КПК УСРР 1927 р., захисник мав право брати участь у кримінальному процесі винятково зі стадії судового слідства. Крім того, визнавалося за можливе допитати захисника як свідка, якщо тому було щось відомо про злочини, передбачені ст. 541–542 КК УСРР, чим порушувався принцип професійної таємниці захисника. Ці та деякі інші антидемократичні положення КПК УСРР 1927 р. давали змогу порушувати права і свободи громадян України.

У наступні роки до КПК УСРР 1927 р. вносили деякі зміни і доповнення. У середині 1950-х років законодавство про судочинство, яке складалося із загальносоюзних законодавчих актів та кримінально-процесуальних кодексів союзних республік, було таким, що приймалося у різний час і тому відображало особливості того чи іншого періоду розвитку радянської держави. Крім того, справді “більшість із цих законів, як застарілі, не відповідали новим завданням подальшого розвитку радянського суспільства, а деякі суперечили один одному і Конституції СРСР”.

Отже, існували усі передумови для створення досконалого кримінально-процесуального законодавства. Важливим кроком на шляху досягнення цієї мети було прийняття Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р. “Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік”. Згодом на їхній основі були ухвалені кримінально-процесуальні кодекси союзних республік. В УРСР КПК затверджено 28 грудня 1960 р., а введено в дію з 1 квітня 1961 р.

Ухвалення КПК УРСР 1960 р. було прогресивним кроком для подальшого розвитку вітчизняного кримінально-процесуального законодавства, демократизації засад кримінального судочинства. “...Вперше в історії розвитку радянського права кримінально-процесуальні кодекси союзних республік сформулювали вимоги до органів дізнання, слідчого, прокурора та суду – виявляти при провадженні у справі причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, і вживати заходів до їх усунення. ...Отримали подальший розвиток положення, спрямовані на розширення участі громадськості у боротьбі зі злочинністю. У ньому відобразилось нове ставлення до традиційних, історично складених форм залучення громадськості в роботу суду у вигляді інститутів народних засідателів, громадських обвинувачів, громадських захисників. Основи кримінального судочинства і КПК союзних республік істотно розширили права обвинуваченого і його захисника, допустивши останнього до попереднього розслідування. Були розширені також права потерпілого та інших учасників кримінального процесу”.

Структурно КПК України 1960 р. складався із Загальної та Особливої частин, а також особливих проваджень, мав дев'ять розділів (спочатку їх було шість, потім вісім), тридцять вісім глав (спочатку було тридцять чотири), а також статті, частини та пункти. Це вказує на те, що протягом дії КПК України 1960 р. до нього постійно вносили зміни і доповнення. Найбільше змін і доповнень до КПК України 1960 р. було внесено після проголошення незалежності України. Законом України від 15 грудня 1992 р. з КПК вилучено поняття “соціалістичний”, назву “УРСР” змінено на “Україна”, вилучено посилання на Основи кримінального судочинства СРСР і союзне законодавство. Законом від 19 грудня 1992 р. “Про адвокатуру”, а згодом і законом від 21 червня 2001 р. значно розширено права адвоката у кримінальному судочинстві (ст. 45–48 КПК України). Дещо змінено пріоритети

завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України). І вперше серед них визначено завдання “охорони прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”. Посилений процесуальний контроль суду за діями органів досудового слідства та дізнання. Введена норма, яка зобов’язує в усіх випадках затримання особи обов’язково повідомляти родичів або близьких затриманого. Стало можливим оскаржити рішення слідчого, органу дізнання, прокурора про відмову в порушенні чи закритті кримінальної справи тощо. Згодом до прийняття КПК України 2012 р. було внесено багато інших змін до КПК України 1960 р. Зрозуміло, що зміни та доповнення до будь-якого закону можливі, і навіть необхідні, у зв’язку зі змінами у державному устрої, інтеграцією вітчизняного законодавства в європейське правове поле.

З дня проголошення України незалежною державою гостро постало питання оновлення національного законодавства. Науковці неодноразово наголошували на тому, що КПК України 1960 р. справді не відповідав вимогам часу і потребам регулювання сучасних суспільно-правових відносин у кримінально-процесуальній сфері. Для цього потрібен був комплексний науково обґрунтований підхід до підготовки та ухвалення нового КПК з метою увідповіднення його до вимог сьогодення, з урахуванням законодавства Європейського Союзу та міжнародних норм у справі захисту прав людини.

Варто зазначити, що кримінальне процесуальне законодавство України має багатотисячолітню історію, цікаво простежити його розвиток і походження. Кримінальний процесуальний кодекс – це законодавчий акт, в якому об’єднуються і систематизуються норми, що регулюють правовідносини, які виникають у зв’язку із заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення, її досудовим розслідуванням, судовим розглядом та виконанням вироку, тому КПК є основним і єдиним законо-

давчим актом, який визначає процедуру кримінального судочинства у державі.

13 квітня 2012 р. прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України, який набрав чинності 19 листопада 2012 р. У КПК України 2012 р. кримінальний процес визначено у якісно новій формі, порівняно з тим процесом, який відбувався за попередніми КПК. У ньому знайшли відображення положення, раніше не відомі кримінально-процесуальному законодавству України. Наприклад, з'явилася окрема глава “Засади кримінального провадження”, вперше законодавець закріпив платформи, відповідно до яких має здійснюватися кримінальне судочинство; відсутня стадія порушення кримінальної справи, стадії дізнання і досудового слідства об'єднані в одну – досудове розслідування, яка розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; запроваджено нову форму діяльності прокурора – нагляд у формі процесуального керівництва; з'явилися нові суб'єкти кримінального провадження (слідчий суддя, суд присяжних), запроваджено інститут угод тощо.

Після прийняття нового КПК України його положення перебували під постійною увагою як науковців, так і практиків. Вчені-процесуалісти працювали над підручниками, коментарями до нового КПК, щоб усім, хто почав працювати за новою процедурою кримінального судочинства, були зрозумілі не тільки окремі нові положення КПК України, а і його загальні філософія та спрямованість. Аналіз положень КПК України 2012 р. дає підстави стверджувати, що в ньому відображено прогресивні та демократичні положення. Насамперед йдеться про запровадження інституту слідчого судді, оптимізацію окремих форм досудового провадження за спрощеною процедурою за кримінальними проступками, введення в судочинство інституту укладення угод (про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим; про визнання винуватості між підозрюваним, обвину-

ваченим та прокурором), запровадження інституту дистанційного досудового розслідування та нових видів запобіжних заходів (особисте зобов'язання та домашній арешт) тощо. Кардинально змінено процес розслідування злочинів, перелік його учасників, їхні права та обов'язки.

До 2014 р. до нового кодексу суттєвих змін не вносили, а виявлені недоліки здебільшого обговорювали в науковому середовищі, а також серед практичних працівників.

У новітній період та у 2020 р. ситуація кардинально змінилася. За цей час ухвалено цілий пакет Законів, якими внесено зміни та доповнення до вже чинного Кодексу.

Можна переконливо стверджувати, що сьогодні кримінальне процесуальне законодавство держави відповідає, в абсолютній більшості своїх інститутів, тим політико-правовим реаліям, які склалися в Україні, а подальший їх розвиток та удосконалення є очевидними, закономірними.